

Література

1. Азаревич Д. И. Об отличиях между опекой и попечительством по римскому праву. — С.Пб., 1872.
2. Керімов С. Г. Деякі питання представництва малолітньої особи її опікуном // Держава і право: Зб. наук. пр. — К., 2005. — Вип. 29. — С. 452-457.
3. Керімов С. Г. Представництво за законом в цивільному праві України: Дис... канд. юрид. наук. — О., 2006. — 194 с.
4. Рудалєва Л. Опіка та піклування над особами, які не досягли 18 років, згідно з новим Цивільним кодексом України // Юридична Україна. — 2003. — № 7. — С. 55-57.
5. Волкова С. Дітям-сиротам — пашу опіку // Вісник прокуратури. — 2003. — № 7. — С. 95-99.
6. Д'ячкова П.А. Опіка як спосіб охорони майнових прав фізичних осіб: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 2006. — 20 с.
7. Аптонюк О. Проблеми аспекти інституту опіки над майном фізичної особи // Підприємство, господарство і право. — 2006. — № 7. — С. 95-98.
8. Про впровадження зміст до Сімейного кодексу України: Закон України від 23 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 33. — Ст. 277.
9. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: Закон України від 2 червня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 26. — Ст. 354.
10. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 6. — Ст. 147.
11. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. — К., 1998.
12. Карпенко О. Сучасний етап державної опіки над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківської опіки в Україні // Підприємство, господарство і право. — 2000. — № 9. — С. 62.

УДК 343.985:343.72

Н. Ю. Кириленко

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ПОБУТОВИХ ВІДНОСИН

Конституція України проголошує, що «громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» (ст. 8). Звісно, що однією з основних функцій держави є всебічна охорона власності, у сучасній ситуації обумовлена зростанням злочинності, яка спостерігається як в окремих регіонах, так й в Україні в цілому.

Про необхідність захисту майнових прав свідчить стійка кількість злочинів у цій сфері громадських відносин. Розкрадання являють собою самий давній і найпоширеніший вид злочинів, що порушують майнові права громадян. На сьогодні кожен третій злочин з числа здійснених в Україні — це злочин проти власності. Безумовною причиною збільшення кількості даної категорії злочинів є: сучасне економічне становище й загострення соціальних суперечностей у суспільстві, що ведуть до зниження життєвого рівня більшої частини

населення, до деформації суспільних відносин, що викликає економічний та соціальний безлад.

Серед злочинів проти власності все більше поширення отримує шахрайство, яке відрізняється надзвичайним розмаїттям способів злочинних дій й обстановки, специфічними рисами особи злочинця, а також потерпілого. Все це викликає необхідність розробки криміналістичної характеристики й класифікації даного виду злочинів, тому що вони багато в чому впливають на структуру методики й тактики розслідування.

Першими до поняття криміналістичної характеристики злочинів звернулися О. Н. Колесніченко [1, 26] й Л. А. Сергєєв [2, 15].

Велику увагу даній проблемі приділили також Р. С. Белкін, А. М. Васильєв, І. А. Возгрін, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, В. О. Коновалова, В. А. Образцов, М. В. Салтєвський, М. П. Яблоков і багато інших. Однак і дотепер єдності поглядів щодо поняття, змісту й значення цієї категорії ще немає.

Під криміналістичною характеристикою звичайно розуміють:

- 1) інформаційну модель типових ознак певного виду (групи) злочинів [3, 3; 4, 75; 5, 86];
- 2) імовірнісну модель події [6, 79];
- 3) систему даних (відомостей) про злочин, що сприяють розкриттю й розслідуванню [7, 115; 8, 98];
- 4) систему узагальнених фактичних даних, які необхідні для організації розкриття й розслідування злочинів [9, 78];
- 5) систему особливостей виду злочинів, що мають значення для розслідування [10, 65];
- 6) систему опису криміналістично значимих ознак злочинів з метою забезпечення розкриття, розслідування й попередження злочинів [11, 75–78].

Але найбільше предметно й точно відображає сутність криміналістичної характеристики злочинів визначення О. Н. Колесніченко й В. О. Коновалової — як системи відомостей про криміналістично значимі ознаки злочинів одного виду, що відображають закономірні зв'язки між ними і які є основою для розслідування конкретних злочинів [12, 176–179].

Основними елементами криміналістичної характеристики є сукупність ознак, що визначають:

- спосіб приготування, вчинення й приховання злочину, включаючи знаряддя, кошти й сліди, що залишаються при застосуванні відповідного способу дій;
- обстановка, місце, час й інші умови вчинення злочину;
- предмет злочину;
- особистість потерпілого;
- особистість злочинця [13, 203–209].

Цієї точки зору дотримуємося й ми. Названі елементи повністю включаються і в криміналістичну характеристику шахрайства, вони взаємозалежні між собою й утворюють єдину систему. Аналіз сучасної криміналістичної літератури й практики дозволяє зробити висновок про те, що криміналістична характеристика шахрайства розкрита далеко не повно. Пояснюється це специ-

фікою вчинення злочину. Шахрайство є одним із суспільно небезпечних і поширених видів розкрадання державної й приватної власності.

Шахрайство у сфері побутових відносин є підвидом шахрайства й здійснюється при задоволенні особистості своїх матеріальних потреб у їжі, одязі, житлі, здоров'ї й у забезпеченні душевного комфорту в повсякденному житті.

Таким чином, розкрити вказані вище елементи криміналістичної характеристики шахрайства у сфері побутових відносин почнемо з елементів об'єктивного й суб'єктивного характеру, що детермінують, обумовлюють вибір шахраєм певного способу здійснення злочину.

Обстановка вчинення злочину. Під обстановкою здійснення шахрайства у сфері побутових відносин розуміється життєва ситуація, що містить у собі просторово-тимчасову характеристику події, умови навколишнього середовища й різні обставини, які сприяють або перешкоджають діям учасників злочину. Місце скоєння шахрайства обирається з урахуванням можливості реалізації обраного способу злочину, предмета злочину, особистості жертви. Характерним місцем для цієї групи шахрайства є вулиці, магазини, ринки, вокзали, громадський транспорт, підземні переходи, парки, пляжі, кінотеатри й т. ін., тобто місця масового скупчення людей, де шахрай може розраховувати на широкий вибір жертви і в той же час жертві складно запам'ятати зовнішній вигляд, прикмети шахрая, що дозволяє йому швидко й непомітно зникнути з місця події. Час здійснення злочину дозволяє встановити черговість розвитку різних явищ і процесів у часі. Важливо з'ясувати початок і закінчення шахрайського діяння, його тривалість в часі. У більшості випадків шахрайство в сфері побутових відносин здійснюється в денний час.

Предмет шахрайства. Його дослідження має велике значення для розслідування шахрайства й пов'язане з іншими елементами криміналістичної характеристики. Аналіз слідчої й судової практики свідчить, що предметом злочинного посягання, а саме шахрайства в побутовій сфері можуть бути в більшості випадків кошти, коштовності, товарно-матеріальні цінності, відео-, радіо-, комп'ютерна техніка, мобільні телефони й т. ін.

Характеристика особистості шахрая. Особистість злочинця — поняття широке, що виражає сутність особи, складний комплекс ознак, які характеризують його властивості, зв'язки і відносини. Чітко із цього приводу висловилися В. О. Коновалова і В. Ю. Шепітько: «Особистість злочинця — це соціально-психологічне поняття, яке охоплює сукупність типових психологічних та моральних якостей і індивіда, що формуються в результаті вчинення злочинів» [14, 72–75]. Отже шахраями можуть бути як неповнолітні, так і повнолітні особи, чоловіки та жінки в рівному співвідношенні, освітній рівень шахраїв досить високий — вища і середня освіта. Більшість злочинців на момент вчинення шахрайств не мало роботи або постійного джерела прибутку.

Серед психологічних якостей шахраїв, що сприяли успішному здійсненню задуму, відзначають такі, як широкий кругозір, начитаність, хист переконання, вміння викликати довіру або повагу, комунікабельність. Значну роль тут відіграє

злочинний досвід, який поєднується із користю, цинічним, байдужим ставленням до жертви.

Особистість потерпілого. Потерпілим при шахрайстві, як і при будь-якому іншому майновому злочині, є власник майна, яке є предметом зазіхання. Система ознак, що стосуються особистості потерпілого, має складну структуру. Вона включає демографічні відомості (стать, вік, місце проживання, навчання й роботи й ін.), дані про спосіб життя, риси характеру, звички і схильності, зв'язки (особисті, родинні, службові, побутові й ін.) і відносини (ворожі, неприянні, дружні й ін.) [15, 16].

До суб'єктивних особливостей потерпілого можна віднести бажання сховати негативні риси свого характеру, комплексів, що сприяли втягуванню в шахрайство (наївність, легковірність, жадність, віра в забобони й гадання, захоплення азартними іграми й т. д.). Детально скласти портрет потенційної жертви шахрайств у побутовій сфері складно, тому що така група шахрайств обумовлена високою латентністю.

Спосіб вчинення шахрайства. Спосіб вчинення злочину — це характер дій злочинця при скоєнні ним протиправних актів. Тому він завжди був і залишається визначальним ядром діяльності по розкриттю й розслідуванню злочинів.

У криміналістичній характеристиці шахрайства спосіб вчинення злочину й окремих його елементів є центральною ланкою.

Перш ніж розглянути способи шахрайства, необхідно визначитися у кримінально-правовому змісті даного злочину. Згідно із ст. 190 КК України, шахрайство — це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману або зловживання довірою. Таким чином, кримінальний закон дає в загальній формі вказівку на два головних способи незаконного заволодіння майном: обман і зловживання довірою.

Обман при шахрайстві відрізняється від усякого іншого обману: 1) тим, що він використовується для заволодіння майном; 2) а також характером об'єкта злочину й відповідно метою, що ставить злочинець. Названими обставинами визначається зміст обману й нерідко його форма.

Так, активну форму обману доцільно було б охарактеризувати як навмисне перекручування істини, що міститься в інформації, яка докладається потерпілому, а пасивну як умовчання про правдиві факти.

Зміст шахрайського обману становлять обставини, у відношенні яких шахрай уводить в оману потерпілих. Ці обставини носять найрізноманітніший характер. Обман може стосуватися предметів, особи, дій, їх фактичних або юридичних властивостей.

Способи шахрайства для заволодіння майном юридичних осіб можна класифікувати на: заволодіння грошима й речами, отриманими по підробленим документам; заволодіння товарами, отриманими в кредит з подальшою відмовою від плати; одержання авансу за обіцянку виконати які-небудь роботи або за постачання товарів з наступним відхиленням від виконання зобов'язань за договором; поставка товарів у меншій кількості й гіршій якості, ніж передбачено договором; незаконне одержання пенсій або інших виплат за допомогою різного роду фіктивних документів; одержання речей на прокат по підробле-

них або крадених документах з наступним присвоєнням цих речей; обман касира при розміні великих купюр грошей, обміні валюти.

Способи шахрайства для заволодіння індивідуальним майном можна розділити на: заміну предметів угоди при виконанні договорів продажу, обміну; заволодіння предметом угоди без наміру виконати зобов'язання за договором, наприклад уникнення від потерпілого під пристойним приводом через прохідний двір — «протяг»; обман потерпілого при розрахунку грошима (передача «ляльки», «ломка» і т. п.); підкидання потерпілому гаманця із залученням в удаваний поділ «знайденого» й з наступною перевіркою готівки самого потерпілого в ході якої обманом вилучається частина грошей — «підкидка»; заволодіння грошима, майном під видом надання різних послуг; обман у ході азартних ігор — шулерство; проведення лотерей, гадання, знахарство; присвоєння грошей під виглядом виконання обов'язків посадової особи, наприклад «обшуки» під виглядом співробітника міліції; шлюбні афери; продаж невідчужуваного майна; збирання «пожертвувань» на суспільні й благодійні потреби; утворення фальшивих фондів, довірчих страхових компаній; виготовлення й збут біжутерії, видаваної за коштовності, — «фармазонство» і збут підроблених картин, ікон, предметів антикваріату.

Способи шахрайства в побутовій сфері можна також класифікувати й по відсутності соціального зв'язку, тобто зустріч потерпілого із шахраєм є випадковою: обманне заволодіння грошима при обміні валюти «за більш високим курсом»; обманне заволодіння грошима шляхом обіграння в азартні ігри (карти, «наперетки», «лототрони»); обманне заволодіння грошовими коштами у вигляді переплати за фотографування їх на вулиці з умовою надіслання фотокарток; провокація дорожньо-транспортної пригоди з наступною вимогою відшкодування збитків; або по наявності соціального зв'язку: позичання грошей без наміру повернути борг; вступ у фіктивні шлюбні відносини — «шлюбна афера» з метою отримання права володіти й користуватися майном дружини (чоловіка); привласнення техніки громадян, що була передана для тимчасового користування; привласнення грошей, що були зібрані під виглядом надання певних послуг.

Наукова розробка криміналістичної характеристики шахрайства в рамках методики розслідування злочинів має велике значення для успішного використання в практичній діяльності. З одного боку, як відзначають багато дослідників, кримінально-правові й криміналістичні класифікації злочинів є підставою для побудови системи приватних методик, з іншого — у рамках окремого виду або групи злочинів вони дозволяють виділити ті або інші різновиди злочинної діяльності залежно від особливостей способу підготовки, здійснення й приховання, особистості винного, предмета посягання й т. д.

Література

1. Колесниченко А. П. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. — Х., 1976.
2. Сергеев Л. А. Сущность и значение криминалистической характеристики // Руководство для следователей. — М., 1971.

3. Салтєвський М. В. Криміналістическа характеристика: структура, елементи // Спеціалізований курс криміналістики. — К., 1987.
4. Образцов В. А. Учение о криміналістической характеристике преступлений // Криміналістика / Под ред. В. А. Образцова. — М., 1995.
5. Дулов А. В. Задачи, функции и предмет криміналістики // Криміналістика. — М., 1996.
6. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Понятие криміналістической методики // Криміналістика: Учебник / Под ред. Р. С. Белкина. — М., 1999.
7. Матусовський Г. А. Криміналістична характеристика злочинів // Криміналістика: Підручник / За ред. В. Ю. Шепітька. — Х., 1998.
8. Паптелєев И. Ф. Криміналістическая характеристика преступлений // Криміналістика: Учебник / Под ред. И. Ф. Паптелєева, П. А. Селиванова. — М., 1984.
9. Возгрин И. А. Криміналістическая характеристика преступлений // Криміналістика: Учебник / Под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. — СПб., 1995.
10. Филиппов А. Г. Общие положения методики расследования отдельных видов и групп преступлений // Криміналістика: Учебник / Под ред. А. Г. Филиппова и А. Ф. Вольского. — М., 1998.
11. Яблоков П. П. Понятие криміналістической характеристики преступлений // Криміналістика / Под ред. П. П. Яблокова, В. Я. Колдина. — М., 1990.
12. Колісниченко В. А., Копвалова В. Е. Криміналістическая характеристика преступлений. — Х., 1985.
13. Тищенко В. В. Криміналістическая характеристика корыстно-насильственной преступной деятельности // Актуальные проблемы уголовного процесса и криміналістики. — О., 1993.
14. Копвалова В. Е., Шепітько В. Ю. Основы юридической психологии: Учебник. — Х.: Одиссей, 2005.
15. Цептров Е. Е. Криміналістическое учение о потерпевшем. — М.: Изд-во МГУ, 1988.

УДК 343.98:343.23

Т. В. Колєва

ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ ПОСТКРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність даної проблематики визначена певними обставинами. По-перше, посткримінальна поведінка впливає на кримінальну відповідальність, зокрема на зміст кримінального покарання. По-друге, питання посткримінальної поведінки в криміналістичному аспекті мало вивчене і на сьогодні практично не вирішено.

Свого часу дослідженню кримінально-правового змісту посткримінальної поведінки присвятив свої праці такий учений, як Р. А. Сабітов.

На жаль, незважаючи на всю проблематичність даного питання, у криміналістичній літературі дотепер не здійснювались спроби широкого, комплексного теоретико-правового дослідження посткримінальної поведінки злочинця та її сутності.

Мега цієї статті — висвітити сутність та криміналістичне значення посткримінальної поведінки злочинця. Для вирішення поставлених завдань необхідно розкрити поняття і дати класифікацію посткримінальної поведінки.

Як і будь-яка правова поведінка, посткримінальна характеризується соціально-юридичними, тобто об'єктивними і суб'єктивними ознаками.